

Egy Bartók-kutató műhelyéből

II.

RÉZKARCOK HIDEGTŰVEL

BARTÓK BÖSENDORFERE

A Bartókról írt versek száma sok százra rúg. Jelölül annak, hogy Bartók az irodalom világában, a poézis mezején is népszerű.

Valamennyi verset elolvasom. A legújabbak egyike így hangzik:

„Mikor már Bösendorferéből / kivallatta a Mindenség Zenéjét, / kopár, / szorongó / alkonyatokon / a nemes hangszert megtanította / *csörömpölni, / nyeríteni / és ugatni.*”

Kurziváltam Kiss Tamás egészében idézett (az Alföld 1981. szeptemberi számában megjelent) Bartók-verse három „kulcsszavát”.

Hol találkoztam már ezekkel a szavakkal?

Kassák Bartók-versében a sárkánnyá változott művész „csörömpöl, sír és néha ugat” a zongorán. E Kassák adta keretek közt (csörömpöl és ugat) adysan „nyerít” is ez a vers — *A fekete zongora* ismert képessége szerint.

Hogyan festenek ezek az immár klasszikus hagyományainkból jól ismert formulák újraéledt változataikban?

Először Kassák verséről valamivel pontosabban.

A költő a zongora kutyahangjában valójában bizonytalan volt, sohasem vált ez nála egyértelművé.

Első ismert (befejezetlen) írógépelt szövegében Bartók „csörömpöl, sír és néha hallgat”. A szakértő Csaplár Ferenc szerint a *hallgatás* — elgépelés.*

Az 1940-ben megjelent verskötetben azonban Bartók félreérthetetlenül „csörömpöl, sír és néha ugat” a zongorán.

Ámde 1945-ben „pöröl és csörömpöl és néha sír”!

1947-ben ugyanezt teszi.

Egy 1953-as „kézirata” szerint — még mindig Csaplár Ferencet idézem — Kassák ismét a „csörömpöl, sír és néha ugat” változat mellett dönt.

Erre a részletre különösebben nem is gondoltam, amikor levélben kértem Kassák Lajost, hogy e hallomásból ismert versét írja le nekem. Kérésemet Kassák 1954. július 12-én teljesítette; az írógépelt példányt sajátkezűleg írva alá, hitelesítette is. Ekkor ismét így olvasható e kritikus rész: „... *pöröl és csörömpöl és néha sír...*” (Somlay Artúr szavalatával is így hallottam 1945. december 3-án; a „néha sír” ma is a fülemben kísért.)

A következő évben elkészült válogatott verseinek gépiratában, a 130. lapon, ismét a „néha ugat” változat olvasható, így jelent meg az 1956-os *Válogatott versekben* is. Ezt tekintik végleges szövegnek, noha ehhez szó fér, hiszen az 1954-ben nekem leírt és aláírt vers koncentráltabb körülmények közt jött létre, mint a nem sokkal később készült sommázó verskötet, ahol Kassáknak valamennyi versére kellett figyelnie, könnyen átsiklott a már változtatott szövegrész fölött. Persze, ki tudja, hogyan történt? Ne feszegessük ezt. De fogadjuk el: az „ugató zongora” nem valami szerencsés kifejezés. Kassák ingadozása is erre utal.

* Kassák Lajos Bartók-verse, bemutatja Csaplár Ferenc. Magyar Helikon, 1961.

Koncepciózus versében Kiss Tamás egy ingadozó hagyomány kevésbé sikeres változatát alkalmazta.

A harmadik (közbülső) „kulcsszó” Kiss Tamás Bartók-versében a nyerítés. Ady dús televényén álló hagyomány. Mert Ady versében a „bolond” hangszer: „sír, nyerít és bűg”.

(Kétségtelen, hogy Kassák reminiszenciái is — a zongora állathang-metáforái — innen valók.)

Adynál azonban a felforrósodott hangulat, az izgatott, vibráló légkör teremti meg a nyerítés hitelét. Hiszen itt nem egy rideg Bösendorfer-doboz, hanem a megtáptosodott élethangszer muzsikál. Csodák föntjére röpit ez a vers, reszket, izzik körülötte a levegő. A táltos ló, Ady sok versének kedvenc meseállata, szimbóluma, minden zavar nélkül nyeríthet — nem szenved csorbát semmi muzikalitás.

Kiss Tamás verséről ezt nem lehet elmondani.

„BARTÓK UTOLSÓ PESTI ÉVEI” — ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

A Bartók-centenárium évének legérzékenyebb pillanatában, amikor 1981. március 25-én Bartók Béla éppen kerek száz esztendővel ezelőtt megszületett, közölte a Magyar Nemzet ezzel a hangsúlytalan címmel Bartók Szabó Dezsőhöz intézett, eddig ismeretlen levelét. Mint ahogy újságcikkekben gyakran előfordul, kissé pontatlanul, például a levél dátumát sem tüntetve fel.

Pedig ez a Budapesten, 1939. május 22-én kelt levél nagyon érdekes, Bartók a mindig körülvitattott, az utóbbi évtizedekben meglehetősen mellőzött író *Elsodort falu* című regénye 20. évfordulóján köszönti az alkotót, aki nemsokára 60. évét tölti be. Kettős jubileumot ünnepel tehát. Bartók Béla elégtételadása ez annak az írónak, aki — idézem levelét — „regényeivel, novelláival s rengeteg sok tanulmányával, az egész magyar életre kiterjedő bírálatával több mint 30 éve mutat példát a bátor kiállásra s az öncélú magyarságnak, független nemzeti életnek kiküzdésére, feltékeny megőrzésére”.

A cikket a nevezetes levéllel dr. Gergely Pál tette közzé, aki egykor a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárságán dolgozva, Bartók Béla népszerűt rendszerező akadémiai munkahelye, szobája tőzsomszédságában évekig a nagy mester közelében élt.

Pontos, szinte kínos betűhűséggel — az egyes sorokban levő szavak számának, helyének megtartásával, természetesen a levél keltének feltüntetésével is — ismételtelen közli a fontos dokumentumot *Budai Balogh Sándor* a debreceni *Confessio* III. évfolyamának 1., 1981. április havi számában, amelyhez *Bartók Béla és Szabó Dezső egymásról* címmel alapos tanulmányt is kanyarít.

Csakhogy Bartóknak és Szabó Dezsőnek a közölt levéllel dokumentált jobb viszonya olyan feszült szellemi helyzetet teremtett, amelynek megnyugtató rendezésére, kiegyensúlyozására aligha lehetnek alkalmasak egy kisebb példányszámban megjelenő szemle bármennyire is tiszteletre méltó keretei.

A szegedi Péter László élt a széles nyilvánosság alkalmával, hogy *Bartók — kortársai között* című fejtegetéseivel az *Élet és Irodalom* 1981. május 30-i számában helyére tegye a döbbenetes tüneményt, magasabb szinten most már szintézist teremtve Kassák, Babits és Szabó Dezső — szellemi közelmúltunk e három, egymással oly „összeférhetetlen” típusa — között Bartók világrendjében: „... ez a gyémánt keménységű jellem túlnézett a zsenik gyarlóságain — írja Péter László —, mert lényegüket ismerte föl: szerepüket a magyar irodalom, költészet szivárványszínű égboltján. Tudta, hogy a maguk módján mindannyian kitéphetetlen részei a magyar kultúrának. Ő magában ezeket a részecskéket össze tudta békíteni, mert mindenben a magyar érték egy-egy sajátos megvalósulását látta. Ez mutatja legjobban Bartók magyar egyetemességét. Ő kötötte össze a széthúzó, egymással szembekeverülő magyar nagyokat.”

Hanem most engedelemmel én is szót kérek! Az ügy nincs lezárva! Egyszer még fontos lehet ebben a kérdésben a szakértői állásfoglalás!

A Bartók-kutatás műhelyébe tartozik immár több mint ezer felkutatott és — amennyire ez lehetséges volt — alaposan megvizsgált, egymással is összevetett Bartók-levél.

... Hogyan viszonylik ez a Szabó Dezsőhöz intézett levél karakterében, formájában a többihez?

Kijelentem, hogy Bartók több mint ezer publikált levele között alig egy-két tucat található, amelyet nem kézírással, hanem írógéppel írt. A levelek zöme — döntő többsége — tehát kézzel írott, egymáshoz is karakterisztikusan illő levél. Bartók szóban forgó levele a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában megtekinthető, nem ilyen: írógéppel írt és csak aláírásával hitelesített levél. Esetleg csak egy aláírt proklamáció, amelynek fogalmazását más végezte el.

Hódolat és tisztelet dr. Gergely Pál úttörő érdemének. Budai Balogh Sándor elemző akribiájának és Péter László szintetizáló készségének, de egyikük sem tett említést arról, hogy e Szabó Dezsőhöz intézett Bartók-levél nem tartozik a kétségtelenül saját megfogalmazású kinyilatkoztatások közé.

Értéke persze így is nagy. Bartók akármit nem írt alá.

Hogy maga fogalmazta-e? Ez különleges elemzés tárgya lehetne, azonkívül a Szabó Dezső-kutatás is — ha van ilyen — segíthetne újabb dokumentumok felkutatásával. Hogyan, miképpen zajlott le a dr. Gergely Pál említette ünnepi készülődés?

Jómagam csak egy picinyke adattal segíthetek. Vagy húsz éve történt, lakáson felkeresett engem dr. Török István, aki elmondta, hogy Bartók 1938 végétől körülbelül fél évig öt titkárfélének alkalmazta, esetenként néhány levelet diktált, amiért ő egy-egy alkalommal 7—8 pengőt kapott. A Szabó Dezsőhöz írt levél idején ez a kapcsolat még éppen fennállhatott.

De persze ez csak egy picinyke adat. Tapogatódzás, feltételezés.

Valami érdekeset azonban még mondhatok. Talán az sem baj, hogy nem sorolható a „Bartók utolsó pesti évei” rubrikája alá.

Kristóf Károly egyszer, ennek is több mint tíz éve már, izgalmas riportban számolt be a párizisi Rue Bonaparte egyik üzletének (Librairie de l'Abbaye) kincset érő Bartók-leveleiről.* Ezeket a leveleket Mrs. Adrienne Fachiri-Camilloné (az ifjúkori Bartók-levelek Arányi Adilája) hagyatékából, árverésen szerezte a szemfüles cég és jó pénzért árusította. Az Arányi családdal Bartók évtizedekig jó kapcsolatban állt, már az évszázad elején felbukkan két Arányi lány neve családi leveleiben és az I. és II. hegedű-zongora szonátát később, 1921-ben és 1922-ben a harmadiknak, a legfiatalabbnak írta, *composées pour Mlle Jelly d'Arányi*... Ezek nagyon fontos kompozíciók.

Az idevágó Bartók-levelek szintén igen fontosak — lennének, ha akár egyet is sikerült volna ezekből a honi kutatáshoz biztosítani.

Néhai kedves magyar barátom, John S. Weissmann, akinek emléke utolsó éveinek tragikus szellemi összeomlása mögül is derűsen villan elém, mint félelmetes kritikus, nagyszerűen képviselte Angliában a modern magyar zene aranyidejét, ekkor tájt járt el a londoni Sotheby aukciókra, 1967 és 1968 tavaszán, ahol a Bartók-levelek igen magas áron keltek el, egyes leveleket azért vetek meg, hogy búsás áron továbbadják. Kérésemre óvatlan pillanatokban többször is kimásolta néhány Bartók-levél egy-egy fontos sorát.

Az Arányi-hagyaték egyik levele — Jellynek — Budapesten, 1921. november 9-én kelt: „... mit szól Szabó Dezső művéhez — elolvasta-e, megértette-e, visszariadt tőle vagy tetszett-e és ha igen, mi tetszett benne” — kérdezi Bartók firtatólag. Összes leveleit kell ismerni ahhoz, hogy értsük, az ilyen kérdezgetéseknek

* Kristóf Károly: *Bartók — a négyzetben. A nagy mester ifjúkori leveleit árusítják Párizsban.* Esti Hírlap, 1968. január 18.

Bartóknál milyen súlya van. (A levelet egyébként egy ismert régiségkereskedő 110 fontért vette meg, azóta nyoma veszett.)

Az Arányi-hagyaték másik levele Orosháza, Szöllőspusztá, 1921. december 26-i keltezéssel: „...két dolog kissé elszomorít. Az egyik az Elsodort falu ügye. De erről nem lehet levélben tárgyalni...” John S. Weissmann ebből a levélből utal egy „Nálunk lement a nap...” kezdetű mondatra is, amely — szerinte — a jövőben legalább annyit idézendő kifejezés [lesz], mint az a híres „...szeretnék hazamenni, de végleg...” (Ez utóbbi levelet 1967-ben, négy másik közt, 250 fontért vette meg egy bizonyos C. Lucas. Hogy a következő évben csak ezt az egyet 45 fontért A. J. Martin vegye meg, mint ezt a sajtó hírvül adta annak idején. Hol lehet most ez a levél?)

Félreérthetetlenül: kézzel írt, saját fogalmazású Bartók-levéltöredékeket villantottam fel. Amelyek talán mindörökre eltűntek a szemünk elől. De még így is — árnyéktáncukban — tovább erősítik egy feltehetőleg nem saját fogalmazású Bartók-levél igazát.

VÁRNAI LÁSZLÓ FOTOGRAFIKAJA